

Mr Aleksej TIMOFEJEV
Institut za noviju istoriju Srbije
Beograd

UDK 314.151.3 – 054.73(=161.1)(497.11)"1941"
355.40 (497.11) "1941"

STRANE SPECIJALNE SLUŽBE I ŽIVOT RUSKIH EMIGRANATA U SRBIJI 1941.

APSTRAKT: U radu se na osnovu arhivskih izvora, štampe i relevantne literature analizira uloga sovjetskih, nemačkih i engleskih specijalnih službi u životu ruskih izbeglica koji su se našle na okupiranom području Srbije 1941. godine.

Obaveštajne službe različitih zemalja tokom čitavog dvadesetog veka su imale posebno interesovanje za Balkan. Posle Drugog svetskog rata one su nalazile pogodne osobe za vrbovanje u redovima ruske emigracije, koja je, iako u teškim životnim uslovima, imala više aktivnih i školovanih pojedinaca. Život ruske emigracije u Kraljevini Jugoslaviji često je privlačio pažnju istoričara; bio je zapažen i doprinos ruske emigracije razvoju nauke, umetnosti i prosvete u Srbiji.¹ Pojavila se i jedna detaljna šira monografija, koja je anatomski precizno sagledala sve strane života ruskih izbeglica u Jugoslaviji i uopšte na Balkanu.² Ipak uloga i ponašanje emigracije tokom Drugog svetskog rata nisu privlačili toliku pažnju istraživača.³

¹ O. Ђурић, *Руска литерарна Србија 1920–1941. Писци, кружоци, издања*, Горњи Милановац – Београд, 1990; М. Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*, Београд, 1996; *Руска емиграција у српској култури XX века*, Зборник радова, I–II, Београд, 1994. В. И. Косиќ, „Руска Југославија. Фрагменти историје 1919–1944”, *Славјановедение*, 4/1992, Ју. А. Писарев, „Россијска емиграција у Југославији”, *Новая и новейшая история*, 1/1991; В. А. Тесемников, „Россијска емиграција у Југославији (1919–1945)”, *Вопросы истории*, 10/1982.

² М. Јовановић, *Руска емиграција на Балкану. 1920–1940*, Београд, 2006.

³ Изузетак су чланци: М. Обрадовић, „Две крајности у политичкој делатности руских избеглица у Србији (1941–1945)”, *Токони историје*, 1–2/1997. и Д. Петровић, „Квислиншке формације руских белоимиграната на територији Источне Србије током Другог светског рата”, *Развитак*, 6/1966; Ј. Качаки, „Судбина блага Петроградске заложне банке”, *Годишњак за друштвену историју*, VII, 2–3.

Grupa ruskih izbeglica u Jugoslaviji krajem tridesetih godina se značajno smanjila.⁴ S druge strane, ne sme da se zanemari ni činjenica da se njihov broj ustalio⁵ i bio blizak stanju biološke ravnoteže. Već je druga generacija ruske emigracije stupila u život odraslih, završila gimnazije i fakultete. S obzirom na visoki školski nivo, koji je pružao izbeglicama relativno stabilan položaj, možemo da pretpostavimo da je ruska emigracija u Jugoslaviji imala realne perspektive u budućnosti. Događaji 1941–1945. i njihove posledice su odigrali katastrofalnu ulogu u sudbini Rusa u Jugoslaviji. Skoro da su sve izbegličke institucije i organizacije bile uništene, a polna i starosna struktura je doživela smrtonosan udarac – potpuni gubitak muškaraca uzrasta od osamnaeste do šezdesete godine života. Napad Nemačke, Italije i njihovih satelita na Jugoslaviju i niz događaja koji su usledili nakon toga su bili pokretači ovih promena. Sve je počelo 1941.

Proleće 1941. donelo je na prag Kraljevine Jugoslavije najavu neizbežnog rata. Džinovska borba između nacističke Nemačke i demokratske Engleske je potresala svet. Svaka strana je već imala svoje pobeде i poraze, svog nepozdanog romanskog saveznika (Italiju i Francusku), i svoje poglede na budućnost Evrope i sveta. Mora da se naglasi da u to doba još nije izašla na površinu mračna tajna holokausta, koji je odneo živote šest miliona Jevreja. SAD i SSSR nisu još stupili u rat i izgledi Engleza na pobeđu u borbi sa Hitlerom, koji je kontrolisao skoro čitavu Evropu, bili su dosta magloviti. U stvari, nije bilo opipljivih međunarodnih razloga za stupanje Jugoslavije u rat. Moramo da konstatujemo i da je u okviru tadašnje Jugoslavije već bio okupljen sav srpski etnički prostor u najširoj varijanti. Ne smemo da zanemarimo ni činjenicu da su stvaranjem Jugoslavije izgubile deo svog područja skoro sve zemlje koje su se graničile sa njom. Jugoslavija je dete Versaja u širem smislu, a versajski sistem međunarodnih odnosa u to doba već je definitivno prestao da postoji nakon pada Francuske. Unutrašnja situacija (zategnuti međunacionalni odnosi, politička nestabilnost i premlad za svu težinu situacije kralj Petar II) takođe nije odgovala stupanju u rat.

U ovim okolnostima delimično učešće Jugoslavije u Trojnom paktu izgledalo je logično ako već nije mogla da se sačuva apsolutna neutralnost. Skoro sve susedne zemlje (osim Grčke) već su se pridružile tom paktu i zato bi ulazak Jugoslavije u redove antikominternovskih država sigurno osujetio njihovu neprikrivenu želju za podelom teritorije po njihovom mišljenju zadnjeg relikta Versaja na Balkanu. Kominternu, blago rečeno, nije sprovodila lojalnu politiku prema Kraljevini Jugoslaviji, a uslovi stupanja u pakt su bili izuzetno

⁴ Prema: M. Јовановић, *Досељавање...*, str. 163–186. Godine 1924. u Kraljevini SHS bilo je 42.500 ruskih izbeglica, a 1937. samo 27.150 (M. Јовановић, *Руска емиграција...*, str. 156).

⁵ *Isto*, str. 156.

blagi,⁶ Hitler je skrenuo pažnju jugoslovenskih predstavnika i na savezničke odnose između Moskve i Berlina.⁷ Pakt je bio potpisan, jugoslovenski političari su dobili „od nemačke strane čvrstu garanciju njihove neutralnosti”.⁸ U isto vreme engleska vlada, iako je znala „da je pomoć od strane Engleske bila maloverovatna i u najboljem smislu samo simbolična”,⁹ ipak je organizovala preko svoje obaveštajne službe državni udar u Jugoslaviji, koji je bio praćen masovnim javnim neredima.¹⁰ „Kada se sveopšte uzbuđenje sleglo, svi stanovnici Beograda su shvatili, da se njima približava katastrofa i smrt i da će oni jedva moći da urade nešto da izbegnu svoj usud”.¹¹

Čerčil je bez trunke kajanja opisao u svojim memoarima posledice ovog avanturističkog dela: „Ujutro 6. aprila nad Beogradom su se pojavili nemački bombarderi... 8. aprila, kada se najzad vratila tišina više od 17 hiljada stanovnika Beograda su ležali mrtvi na ulicama grada ili pod ruševinama. Usred ovog košmarnog prizora grada punog dima i vatre, mogli ste da opazite pobesnele životinje, koje su se izvukle iz svojih polomljenih kaveza u zoološkom vrtu. Ranjena roda je šepala pored najvećeg u gradu hotela koji je bio pun vatre. Zaprepašćeni i zapanjeni medved sporo se odgegao kroz ovoj pakao prema Dunavu.”¹²

Ruski emigranti u Jugoslaviji su odmah izrazili jugoslovenskoj vladi preko svojih predstavnika mitropolita Anastasija i vođe „Delegacije za zaštitu interesa ruskih izbeglica” bivšeg poslanika Vasilija Štrandtmana „beskrajnu odanost ruske emigracije i njenu nepokolebljivu odanost sada i u budućnosti amanetu... predaka”.¹³ Uredništvo emigrantskog lista *Ruski glas* pozvalo je sunarodnike „da se uzdrže od razgovora, da se bave svojim poslom i ako bude trebalo da izvrše svoj dug pred srodnom zemljom koja je dočekala [*izbeglice – A. T.*] sa toliko gostoljubivosti”.¹⁴

⁶ Jugoslavija nije morala da pomaže Nemačku i Italiju vojnom snagom, nije trebalo da propušta po svojoj teritoriji njihove oružane snage za vođenje operacija u trećim zemljama, Nemačka je garantovala teritorijalnu celinu Jugoslavije i obećavala je da „uzme u obzir interese Jugoslavije prema izlasku na Egejsko more, što može da bude ostvareno priznanjem suverenih prava Jugoslavije na grad i luku Solun”. Н. Д. Смирнова, *Балканская политика фашистской Италии. Очерк дипломатической истории (1936–1941)*, Москва, 1969, str. 241.

⁷ У. Черчилль, *Вторая мировая война*, II, Москва, 1991, str. 76.

⁸ Н. Белов, *Я был адъютантом Гитлера*, Смоленск, 2003, str. 328.

⁹ У. Черчилль, *n. d.*, str. 76.

¹⁰ Н. Д. Смирнова, *n. d.*, str. 242.

¹¹ У. Черчилль, *n. d.*, str. 84.

¹² *Isto*, str. 86.

¹³ Uvodnik, *Русский голос*, 6. IV, Белград, 1941, str. 1.

¹⁴ *Isto*, str. 1.

Namerno surovo bombardovanje Beograda 6. aprila 1941. godine¹⁵ bilo je shvaćeno kod ruskih izbeglica (kao i kod ostalih stanovnika Srbije) kao „brutalno i besmisleno”.¹⁶ Beogradska izbeglička kolonija je bila verovatno najbrojnija u zemlji i zato se više ruskih izbeglica našlo među žrtvama bombardovanja. Bombardovanje nije odnelo samo ljudske živote. U vatri su se našle srpske (Narodna biblioteka, Patrijaršija itd.) i ruske kulturne ustanove. Bila je uništena zgrada u kojoj se nalazio naučni institut „N. P. Kondakov”, skoro potpuno je bila uništena njegova biblioteka, u vatri su izgoreli sekretar Instituta, istraživač istorije nomadskih naroda D. A. Rasovski i njegova mlada supruga.¹⁷ Izbeglice vojni obveznici su se javile u svoje jedinice, ali Aprilski rat nije trajao dugo. Ruski emigranti vojni obveznici koje su Nemci i njihovi saveznici zarobili zajedno sa njihovim jedinicama, bili su prebačeni u logore ratnih zarobljenika na području Nemačke.¹⁸ Podela Jugoslavije i stvaranje NDH, koji su usledili nakon kapitulacije, podelili su i rusku emigraciju, jer su kontakti između izbeglica koje su se našle u različitim zemljama bili iznenadno i izuzetno otežani.¹⁹

Ipak odnos ruskih izbeglica prema Nemačkoj bio je dosta ambivalentan. S jedne strane Nemci su bili neprijatelji koji su napali njihovu drugu domovinu – Jugoslaviju, poremetili ustaljen tok života ruskih izbeglica, a s druge strane, značajni deo ruske emigracije u Jugoslaviji osećao je neku vrstu antipatije prema bivšim saveznicima iz Prvog svetskog rata: Engleskoj i Francuskoj. Istaknuti ruski naučnik profesor N. V. Krajinski²⁰ opisao je ovaj osećaj u svojoj obimnoj polemičkoj knjizi, koja je privukla pažnju brojnih ruskih izbeglica 1940. godine: „Zločini bivših saveznika iz Velikog rata prema Rusiji su bezbrojni. Svrstavamo u njih delatnost stranih država upućenu na pomaganje potpaljivanja ruske revolucije i podršku boljševičkom režimu u Rusiji tokom zadnjih dvadeset i pet godina. Čitav niz političkih lidera Zapadne Evrope na-

¹⁵ Н. Белов, *n. d.*, str. 332.

¹⁶ Г. Острогорский, *Заметки к Слову о полку Игореве*, Белград, 1941, str. 5.

¹⁷ *Isto*, str. 1.

¹⁸ Istorijски архив Beograda (dalje IAB), Gestapo i SD (dalje BdS) br. B-153, 1; Specijalna policija (Dalje UGB SP) IV, br. 57/18, 1. Tokom rada u IAB prijateljsku pomoć autoru je pružio arhivski savetnik IAB E. Micković, autor neobjavljenog rukopisa o istoriji ruskih izbeglica u Beogradu.

¹⁹ IAB, BdS, br. B-153, 1, 2.

²⁰ Krajinski N. V. (1869–1951) – istaknuti ruski naučnik psihijatar, razrađivao je teoriju lečenja hroničnih psihijatrijskih bolesnika. Dosledni monarhista i aktivni učesnik građanskog rata u Rusiji. Od 1928. g. predavao je na Katedri za psihijatriju i eksperimentalnu psihologiju na Beogradskom univerzitetu. Objavio je više od 200 naučnih radova. Vratio se sa porodicom u SSSR u rodni grad Harkov, gde je nastavio da se bavi naukom do svoje smrti. Detaljnije vide ti: П. Т. Петрюк, „Профессор Николай Васильевич Краинский — известный представитель отечественной психиатрической школы (к 135-летию со дня рождения)”, *Психичне здоров'я*, 2/2004, Харьков, 2004, str. 89–93.

stavlja aktivnost francuskog i engleskog ambasadora u Petrogradu, koji su učestvovali u zbacivanju carske vlade i kasnije podržavali sovjetski sistem... Potpuno se podržavaju Februarska revolucija, savez sa Miljukovim–Kerenskim, nakon toga poguban za Rusiju Versajski mirovni ugovor i odvajanje od Rusije zapadnih pokrajina. Osim toga dolazi do igre sa belim pokretom poput mačke sa mišom, igre uz markirane karte koje se cinično otvaraju u engleskom parlamentu...”²¹

Očigledno da ovakvi stavovi nisu mogli da naiđu na razumevanje kod većine predstavnika srpskog naroda. Posledice Versajskog mirovnog ugovora, mešanje Engleske i Francuske u balkanske događaje ostali su apsolutno pozitivni u očima značajnog dela Srba. Tim pre da su i sam Sovjetski Savez, koji je sklopio sa Jugoslavijom noć uoči bombardovanja Beograda ugovor o prijateljstvu i uzajamnom pomaganju, smatrali „majkom Rusijom”. Tamnu pozadinu komunističke ideologije u to doba su vešto sakrivali komunistički agitatori (logori, uništavanje i proterivanje nacionalne elite – sve je to bilo zataškavano). Značajan deo jugoslovenskog društva, radnika i studenata, sa simpatijom je gledao na komunističku ideologiju.

Predratni odnos prema ruskim izbeglicama kao osvedočenim neprijateljima komunističke ideologije je S. N. Paleolog, vladin opunomoćenik po pitanju ruskih izbeglica u Kraljevini SHS, opisao još 1921. godine u tajnom izveštaju generalu Lukomskom: „Bez bilo kakvog prekora odnose se prema nama pripadnici više klase (vlast, sveštenstvo, intelektualci, oficiri). Svi oni odlično shvataju ulogu Rusije za Srbiju i u prošlosti i u budućnosti, pomoć osećaju kao svoj dug (...) Srednja klasa (žitelji gradova i trgovci) savršeno su ravnodušni prema Rusima, gledajući u nama element pogodan za eksploataciju ('deru nam kožu sa leđa', posebno za sobe) i uvek nastoje da zapodenu razgovor na temu o tome kako Srbi izdvajaju tri miliona za Ruse. Osećanja simpatije (...) veoma su retka. Seljaci, sa kojima smo imali veoma malo kontakta, odnose se prema nama dobrodušno, ali su u iskrenoj nedoumici i stalno nas pitaju: 'Zašto smo doputovali iz Rusije’”.²² Taj odnos počeo da se menja na gore.

Situaciju je dodatno komplikovalo i to što je od kraja 1940. godine u Jugoslaviji počelo da deluje sovjetsko predstavništvo, koje se bavilo rušilačkom delatnošću protiv ruske emigracije. Pukovnik Generalnog štaba carske Rusije V. I. Bazarević je rekao da je još pre početka rata 1. oktobra 1940. godine, u razgovoru sa njim zvanični predstavnik ruskih emigranata u Jugoslaviji V. N. Štrandtman izrazio mišljenje o tome da je situacija u kojoj su se našli ruski emigranti očajna zbog nekog dogovora koji se pojavio između zvaničinog Beo-

²¹ Н. В. Краинский, *Фильм русской революции в психологической обработке*, Белград, 1940, str. 461.

²² М. Јовановић, *Руска емиграција...*, str. 260–261.

grada i Moskve. Oba su sagovornika bila spremna da priznaju SSSR, ne misleći normalno ni o kakvom povratku u sovjetsku državu.²³ Zanimljivo je da se ovaj razgovor desio pre nego što se pojavila zvanična sovjetska nota po pitanju ruskih emigranata upućena jugoslovenskoj vladi.²⁴

Do izbijanja rata u srpsku policiju su već stizale informacije o ilegalno prebačenim agentima GPU-a na područje Srbije.²⁵ Obično su tajne službe SSSR-a koristile status emigranata za prikrivanje svojih agenata. Na primer, već je početkom tridesetih godina na području Jugoslavije radila ilegalna mreža agenata GPU-a pod vođstvom L. L. Linickog,²⁶ koja je uglavnom bila otkrivena, uhapšena i ekstrahirana iz Jugoslavije od 1935 do 1937. godine. Preostali članovi grupe su se zatajili i tek 1941. godine brat ljubavnice Linickog N. G. Daragan je pokušao da organizuje ilegalnu mrežu, ali su ga uskoro uhapsili Nemci.²⁷

Sve u svemu mora da se prizna da su saradnici sovjetske obaveštajne službe za vreme rata radili u Jugoslaviji dosta efikasno i izuzetno retko su ih hapsili nemački kontraobaveštajni organi. Gestapo i srpska Specijalna policija su bezuspešno tražili tokom 1941. godine F. E. Mahina,²⁸ njegovog pomoćnika V. A. Laudanskog²⁹ i predstavnika ruske ambasade V. Lebedeva.³⁰ Pripadnici sovjetskih obaveštajnih službi su imali i dobro pripremljene lokalne predstavnike iz redova dobrovoljaca, koji su prošli kroz vatru Španskog građanskog rata, gde su sovjetski instruktori podučavali više državljana Jugoslavije u vođenju partizanskog i diverzantskog rata.³¹

Jednog od ovih sovjetskih agenata, D. Milojevića je uhapsio Gestapo i on je, pre nego što je bio streljan, dao detaljan opis načina vrbovanja i metoda rada male grupe agenata GPU-a koji su vodili Č. Popović i R. Uvaljić.³²

²³ IAB, BdS, br. B-277, 1–2.

²⁴ Л. Я. Гибианский, „СССР и 'первая Югославия' накануне и в момент ее гибели”, *Двесту лет сербской государственности*, С.-Петербург, 2005, str. 286. Може да се претпостави да је информација о непожељности руских емиграната у Југославији потцала не из совјетских већ из југославенских извора.

²⁵ IAB, BdS, br. G-169.

²⁶ Detaljnije videti: Н. А. Ермаков, „Неповторимый путь Л. Л. Линицкого”, *Очерки истории российской внешней разведки*, III, Москва, 1997.

²⁷ IAB, BdS, br. D-275.

²⁸ IAB, UGB SP IV, br. 127/6. Kasnije je postao vojni savetnik u štabu Tita. Umro je pod zagonetnim okolnostima 1945. godine.

²⁹ IAB, UGB SP IV, br. 11/16 СП. IV-11/59.

³⁰ IAB, UGB SP IV, br. 127/6. Videti: М. Јовановић, „О једној забуни у нашој историографији или ко је В. Лебедев”, *Зборник Филозофског факултета*. Серија А, Бр. XVIII, Београд, 1994.

³¹ На пример Иван Хариш касније руковођилац Диверзантске секције ГШ Хрватске и командант Групе диверзантских одреда Хрватске. Detaljnije o tome u memoarima: И. Г. Старинов, *Записки диверсанта*, Москва, 1997.

³² IAB, UGB SP IV, br.127. 33-41.

Sovjetske diplomate su vrbovale i ruske emigrante stalno naseljene u Jugoslaviji. Na primer slučaj E. V. Bujnickog. Početkom 1941. godine na ulici u centru Beograda neki radnik sovjetske ambasade je započeo sa Bujnickim razgovor, a posle mu je predložio da se provoza automobilom. Kasnije je Bujnicki bio korišćen kao kurir u poverljivim situacijama. Prema priznanju samog Bujnickog u Gestapou, on je prisustvovao u ambasadi treninzima u borilačkim veštinama i u pucanju iz revolvera sa prigučivačem, koji su bili sprovedeni u zgradi ambasade. Bujnicki je saopštio i da je ambasada imala detaljnu kartoteku svih ruskih organizacija koje su delovale u Jugoslaviji i čak kompletan spisak svih ruskih emigranata koji su se nalazili u zemlji.³³

Očigledno je da se obaveštajnom i subverzivnom delatnošću u Jugoslaviji nije bavio samo SSSR. Ruski emigranti koji su se nalazili u teškoj finansijskoj situaciji bili su zahvalan materijal za vrbovanje. Na primer sa francuskom obaveštajnom službom su saradivali L. Nemanov³⁴ i M. Lunič,³⁵ sa američkom A. fon Eden.³⁶ Posebno je aktivna bila subverzivna (da ne kažemo eksplozivna) delatnost engleske tajne službe, koja je takođe koristila usluge ruskih emigranata. Sa Englezima su saradivali A. Aljbov, general Romanovski i dr.³⁷

Ličila je na senzaciju dobrovoljna ispovest u Gestapou Borisa Hodoleja koji je radio kod Engleza. Hodolej se zaposlio u engleskoj ambasadi 1925. godine kao vozač, a kasnije je saradivao u odeljenju za propagandu. U izjavi koju je dao Gestapou 16. juna 1941. godine, on je ispričao o tome kako je od kraja tridesetih godina ambasada Engleske počela da se pretvara u centar ilegalne propagande i subverzivne delatnosti, sa širokom uticajnom zonom u koju je ulazila ne samo Jugoslavija nego i Rumunija, Grčka, Bugarska i čak Turska. Uskoro su se pakovanjima propagandnog materijala, čijom dostavom se bavio Hodolej, pridružile i 50–80 kilograma teške hermetički pakovane kutije. Engleski šefovi su tvrdili da su to pakovanja običnih konzervi, ali su naređivali izuzetan oprez tokom prenošenja ovih mističnih kutija. Tokom evakuacije ambasade posle napada Nemačke na Jugoslaviju Hodolej je probao da napusti ambasadu, ali nakon što su mu pripretili revolverom, seo je za volan i vozio do Užica, gde su ga Englezi ostavili bez para i dokumenata. Tokom ovog bekstva jedan od automobila koji je pripadao engleskoj ambasadi imao je saobraćajni udes, a sudar je izazvao strahovitu eksploziju nakon detonacije kutije sa „konzervama” koja se nalazila u tom automobilu.³⁸ Jedan od glavnih ciljeva engleske sub-

³³ IAB, BdS, br. B-76.

³⁴ IAB, BdS, br. A-439.

³⁵ IAB, BdS, br. M-2019.

³⁶ IAB, BdS, br. E-29.

³⁷ IAB, BdS, br. A-47, B-418, D-113, G-129.

³⁸ IAB, BdS, br. H-36. 3-6.

verzivne delatnosti bio je Đerdap, gde su hteli eksplozijom da ozbiljno otežaju rečnu plovidbu.³⁹ Ova priča je imala nastavak – deo eksploziva koji Englezi nisu uspeli da odnesu bio je „nasleđen” od američkih kolega, koji takođe nisu uspeli da ga iskoriste, i kasnije su ovo „blago” pronašli pripadnici Gestapoa i srpske Specijalne policije.⁴⁰

Učešće nekih predstavnika ruske emigracije u ovim špijunskim aferama bilo je prekinuto dolaskom okupacionih snaga u Jugoslaviju. Nemci su, oslanjajući se na svoje tajne saradnike iz predratnog doba, odlučili da potpuno promene život ruskih izbeglica. Odmah nakon okupacije bili ukinuti svi ruski listovi i zaustavljena delatnost svih ruskih organizacija kao sumnjivih.

Ruski emigranti su odmah počeli da traže novi način samoorganizovanja, s tim da su se odmah ispoljili i prvi konflikti. Već 10. aprila 1941. godine u zgradi Ruskog doma se odvijala sednica Komiteta za prvu pomoć žrtvama bombardovanja. U njega su ušli S. N. Latišev, N. I. Gološčapov, D. A. Persijanov, R. A. Folkert. U istoj zgradi, 13. aprila, uz pomoć V. N. Štrandtmana i o američkom trošku, bila je otvorena besplatna kuhinja, okićena plakatima: „Američki Crveni krst deli besplatne ručkove”, s tim da je ovo izazvalo buru nezadovoljstva kod članova Komiteta. Pisani proglas Komiteta o negativnom odnosu prema američkoj pomoći je bio istaknut na zidovima Ruskog doma, a 15. maja 1941. godine članovi Komiteta su upozorili o svojoj reakciji i predstavnike nemačkih okupacionih snaga.⁴¹

Ovaj skandal nije bio jedina optužba koju su iznosili predstavnici desnog krila ruske emigracije protiv Vasilija Štrandtmana, koji je radio u ruskoj ambasadi u Beogradu još pre Prvog svetskog rata i bio postavljen za ambasadora Rusije od Omske vlade admirala Kolčaka 1919. godine.⁴² Krajem tridesetih godina izašla je anonimna brošura bez označenog mesta izdanja (prema podacima Gestapoa ova publikacija je bila posthumno izdanje pukovnika donskih kozaka Rodionova),⁴³ u kojoj su Štrandtmana optuživali da je bio mason⁴⁴

³⁹ O planovima Engleza u vezi sa Đerdapom videti: D. Aleksić, *Privreda Srbije u Drugom svetskom ratu*, Beograd, 2002, str. 116. Uporedi sa nemačkim planovima: M. Ristović, *Nemački novi poredak i jugoistočna Evropa 1940/1941–1944/1945. Planovi o budućnosti i praksa*, Beograd, 1991, str. 103, 278–280.

⁴⁰ „Сензационално откриће о раду британских агената у нашој земљи. Експозив, пушке и муниција”, *Ново Време*, 11. IX, Beograd, 1941, str. 1.

⁴¹ IAB, BdS, br. St-131. 55. U međuratnom periodu V. N. Štrandtman je bio predsednik beogradskog odeljenja Ruskog Crvenog krsta (stare organizacije).

⁴² M. Јовановић, *Досељавање...*, стр. 63, 66–68.

⁴³ Verovatno je autor bio poznati pisac Ivan A. Rodionov, autor više priča i pripovetki o životu donskih kozaka.

⁴⁴ Zanimljivo da je čuvena N. N. Berberova u svojim uspomenaма potvrdila članstvo Štrandtmana u redovima slobodnih zidara, iako ga je nazvala „ultradesničaskim” „mračnjakom”. N. H. Берберова, *Люди и ложь. Харьков–Москва*, 1997, str. 299.

(iako su sam Štrandtman i njegovi prijatelju ovo poricali), optuživali su ga i za simpatije prema levo orijentisanim organizacijama i za miniranje delatnosti desničarskih organizacija, kao i za to što je većina saradnika Štrandtmana bila „levičari i gotovani, razarači Rusije i zavodnici emigracije”.⁴⁵

U istom stilu je denuncirao Vasilija Štrandtmana i dobrovoljni pomagač nemačkog okupatora Vladimir Kutirin, navodno „bez ikakvih ličnih razloga” osim želje da se otkrije pravi lik Štrandtmana.⁴⁶ Kutirin je dodao svim ovim optužbama i krađu para od državnih kredita i saradnju sa engleskom obaveštajnom službom. Kasnije je sam Štrandtmana tokom ispitivanja u Gestapou priznao da je održavao veze sa predstavnicima engleske ambasade tokom zajedničkog druženja u lovu i u diplomatskom tenis klubu. Među njegovim poznanicima bili su i neki predstavnici engleske obaveštajne službe – Najt, Houp i Prin,⁴⁷ koje je kao vođe obaveštajnog i subverzivnog rada engleske ambasade naveo i B. Hodolej.⁴⁸ Prema izjavi Štrandtmana, Prin mu je nudio čak 3.000 dinara mesečno da postane engleski plaćeni informator,⁴⁹ ali je Štrandtman navodno odbio ovu ponudu. Teško je reći da li se sve odvijalo na taj način ili su se uspomene na skoriju prošlost menjale u glavama pozvanih na razgovor u Gestapo. Bez obzira na sve ovo, Nemci su stekli čvrsto uverenje da Štrandtman ne odgovara za položaj vođe ruske emigracije koji bi sprovodio politiku u skladu sa interesima Trećeg rajha. Ruska emigracija je morala da dobije novu strukturnu organizaciju i nove rukovodioce.

Već početkom maja Aleksandar Ivanov, beogradski novinar i vlasnik knjižare, u ime delegacije Ruskog nacionalnog komiteta, ponudio je svoju pomoć u organizaciji jedinstvenog Biroa za pitanja ruske emigracije. On se obratio vojnom komandantu Beograda, koji ga je uputio specijalnom komesaru Beograda D. Jovanoviću, a taj ga je uputio u Ajnzacgrupu *Beograd*.⁵⁰ Uskoro nakon toga, 7. maja 1941. Aleksandar Ivanov je predao u SD svoj predlog o stvaranju ruskog predstavništva u Beogradu, i za odgovor je dobio zahvalnost i objašnjenje da su koraci u tom pravcu već preuzeti, a njegov predlog biće iskorišćen u radu.⁵¹

⁴⁵ IAB, BdS, br. St-131. X.Y.Z. (Родионов?) Г. г. Шtrandтманъ, Струве, А. Ксюнинъ, Пронин и Ко. Белград, б.г. с. 8

⁴⁶ IAB, BdS, br. St-131. 2

⁴⁷ IAB, BdS, br. St-131.5.

⁴⁸ IAB, BdS, br. H-36. 3-6.

⁴⁹ Izuzetno povoljna ponuda. Prosečni mesečni dohodak ruskog izbeglice, koji je omogućavao minimum za preživljavanje bio je 500–600 dinara, a B. Hodolej je pristao da prevozi „konzerve” nepoznate sadržine koje nisu smele da se bacaju za 2.500 dinara mesečno.

⁵⁰ Detaljnije o unutrašnjoj organizaciji okupatorske uprave u Beogradu videti: B. Božović, *Beograd pod komesarskom upravom 1941*, Beograd, 1988.

⁵¹ IAB, BdS, br. I-6.

Stvaranje ove nove organizacije, koja bi se bavila uređenjem života i odbranom ruske emigracije, povezano je sa imenom Mihaila F. Skorodumova (1892–1963).⁵² Skorodumov je bio oficir gardijskog pavlovskog puka, učestvovao u Prvom svetskom ratu od samog početka, nekoliko puta je bio ranjen, pao je u zarobljeništvo, pokušavao da pobegne, na kraju bio je razmenjen i vratio se 1917. godine u Petrograd, pa je učestvovao u neuspehoj zaveri oficira. Od samog početka građanskog rata Skorodumov se aktivno u njega uključio, istakao se u borbama za zauzeće Kijeva, tokom Dnjestarskog marša, odbrane Krima. Njegova kasnija sudbina je tipična – evakuacija u Galipolje, odakle je sa masom ruskih vojnika bio prebačen u Bugarsku, gde je aktivno učestvovao u delatnosti Ruskog opštevojnog saveza (ROVS-a). Bugarska vlada 1921–1922. godine, koju je predvodio vođa Bugarskog zemljoradničkog saveza Stambolijski, u to doba poboljšava odnose sa komunistima. Stambolijski se čak našao sa sovjetskim delegatima u Ženevi u aprilu 1922. godine. Odmah nakon toga se položaj ruskih emigranata u Bugarskoj znatno pogoršao: izbeglički prvaci su nasilno izbacivani iz zemlje, ambasada je bila zatvorena, a na ulicama su više puta premlaćivali ruske oficire i članove njihovih porodica. Bugarska vlada je ekstradirala generala Skorodumova u Kraljevinu SHS.

U Beogradu je Skorodumov nastavio svoju političku i društvenu delatnost. On je bio učesnik i vatreni zagovornik skupljanja i prenošenja posmrtnih ostataka ruskih vojnika palih na Solunskom frontu. Prema svedočenju savremenika, on je odigrao posebnu ulogu u očuvanju zajedničkog groba i izgradnje velikog spomenika na mestu kosturnice.⁵³ Osim toga, Skorodumov je učestvovao u organizaciji saveza bivših carskih ruskih oficira i ostalih vojnih obaveznika, koji je kasnije promenio ime u „Rusko narodno vojsko”.⁵⁴ „Rusko narodno vojsko” je sprovodilo desničarsku politiku, bilo je sastavljeno od doslednih monarhista i izražavalo poglede ruskih emigranata koji se nisu pomirili sa porazom u građanskom ratu i težili su nastavku borbe sa boljševicima, koji su po njihovom mišljenju okupirali „Svetu Rusiju”, prolili reke ruske krvi i oterali iz zemlje nacionalnu elitu.

Inače sva ruska emigracija je, kako u Jugoslaviji tako i u čitavom svetu, bila podeljena na dva suprotstavljenih logora „branioc” i „defetiste”. Prvi su smatrali da Hitler želi da uništi Rusiju, drugi da on želi da uništi komunizam u Rusiji. Polazeći od ovih pretpostavki, prvi su smatrali da se mora pomagati

⁵² *Альбом Русского Корпуса*. Нью-Йорк, 1960. *Русский Корпус на Балканах во время II Великой войны 1941–45 гг.* Нью-Йорк, 1963.

⁵³ Zanimljivo da je ovo najveći i verovatno sa umetničkog gledišta najatraktivniji spomenik ruskim vojnicima u Beogradu i u Srbiji uopšte. O otvaranju spomenika 13. 1. 1936. je pisala *Politika*.

⁵⁴ Videti detaljnije: М. Ф. Скородумовъ, *Памятка Русскаго Народнаго Ополченія. Идеология, задачи, организация*, Белград, 1935.

Staljinu u odbrani Rusije, a drugi su smatrali da treba pomagati poraz SSSR-a, odnosno pomagati Hitlera. Da bismo bili objektivni, moramo da se podsetimo na to da su u ovo doba ovakve oscilacije bile razumljive. I pored izuzetno dvo-smislenih pasusa iz *Majn Kampf* nemačko vođstvo nije bilo sastavljeno od otvorenih rusofoba. Čak ni Hitler u to doba nije otvoreno ispoljavao svoje stavove.

Kao primer možemo da navedemo da je Fon Bok, nemački feldmaršal koji je bio na čelu grupe armija *Centar* od početka napada na SSSR do 18. decembra 1941, tek krajem 1941. godine sa iznenađenjem saznao kako su videli budućnost Rusije i Rusa Hitler i njegovi saradnici Rozenberg i Himler.⁵⁵

Ruske izbeglice u Srbiji bile su neverovatno naivne: na primer, novinar Sergej Zavališin, koji se obratio 24. maja 1941. godine zbog ličnih potreba beogradskom odeljenju Gestapoa, kao garanciju svoje lojalnosti je naveo da je bio saradnik, urednik i suvlasnik novina *Vseslavjanskij ključ* i *Vseslavjanskaja tribuna* (*Sveslavenski poklič* i *Sveslavenska tribina*) koje su po njegovom mišljenju podržavale poglede bliske Osovini.⁵⁶ Ovo se sigurno nalazilo u raskoraku sa službenim dopisima prema kojima je ne samo panslavizam i „sveslovenstvo” nego i čak sama reč „ruski” morala da budi sumnju kod opreznih saradnika Gestapoa.

Dobar primer ovog nemačkog političkog *meinstrima* je način na koji je nepoznati nemački cenzor ispravio članak G. P. Grabe, „sekretara Ruske pravoslavne zagranične crkve u Srbiji” (kako su ga nazvali u njegovom ličnom dosijeu u Gestapou). Tokom 1941. godine Nemci se još nisu suočili sa nizom beskrajnih poraza, ali su već stigli da potpuno formulišu svoje poglede na praktičnu politiku na Istoku. U svom članku, koji je imao potpuno lojalan naziv „Srpska crkva protiv komunizma” a koji je objavio apsolutno lojalan list *Naša Borba* G. P. Grabe sa puno objektivnosti je analizirao odnose između Srpske pravoslavne crkve i Ruske pravoslavne zagranične crkve nakon Prvog svetskog rata. Ipak nemački cenzor je pronašao i izbrisao dva štetna i opasna po njegovom mišljenju izraza: „Jugoslavija” i „večna, velika, slovenska Rusija”.⁵⁷

V. K. Štrik-Štrikfeld koji je učestvovao u stvaranju Ruske oslobodilačke armije (organizacije ruskih pomagača nacističke Nemačke) i bio je lični prijatelj vođe ROA-a A. A. Vlasova, opisuje čak i gori slučaj koji se desio otprilike u isto doba. Nacistički ideolozi su naredili da se promeni čuvena ruska pesma o Stepanu Razinu („Volga, Volga – matj rodna, Volga – ruskaja reka...” – „Volga, Volga – majka rodna, Volga – ruska reka...”) i naredili da njihovi ruski

⁵⁵ В. К. Штрик-Штрикфельдт, *Против Сталина и Гитлера*, Москва, 1993, стр. 40–41.

⁵⁶ IAB, BdS, Podaci o licima, – Zavališin Sergej.

⁵⁷ IAB, BdS, br. G148. 21.

pomagači pevaju umesto „ruska reka” – „snažna reka”.⁵⁸ Sigurno je da u proleće 1941. godine niko nije mogao da predvidi ovakav razvoj događaja.

Krajem proleća 1941. godine, tačnije 22. maja naredbom vojnog zapovednika u Srbiji je bila formirana jedina organizacija ruskih izbeglica – „Biro za zaštitu interesa i za pomaganje ruskih emigranata u Srbiji”, a za načelnika je bio postavljen M. F. Skorodumov. Stalno sedište Biroa bilo je u Beogradu u Ruskom domu, u prostorijama bivše Državne komisije.

Od 11. juna 1941. godine Biro se uključio u obavezan popis svih ruskih emigranata u Srbiji koji je Uprava grada Beograda započela još 22. maja prema naredbi nemačkih organa. Emigranti muškog i ženskog pola koji su napunili šesnaest godina i lica starija od tog uzrasta su dobijali posebnu ličnu kartu koja je prema zahtevima nemačkih vlasti bila i njihovo uverenje o „arijevskom poreklu”. Prema rezultatima ovog popisa u Beogradu je živelo 7.020 odraslih ruskih emigranata (s tim da u ovaj broj nisu ulazila lica koja su dobila jugoslovensko ili imala neko drugo državljanstvo osim carskog ruskog).⁵⁹

Već 15. maja general Skorodumov je objavio obimno naređenje broj 1. u ime Biroa. Ovo naređenje je razjašnjavalo strukturu, ciljeve i funkcije Biroa. Bilo je rečeno da će Biro imati šest odeljenja, koja će da vode sledeća lica: kancelariju i finansije – pukovnik N. L. Nejelov, sekretarijat Biroa – kapetan A. A. Obaturov, kulturno-prosvetnu delatnost – konjički kapetan I. V. Ričkov (administrativno-privredni deo), ustanove Ruskog društva Crvenog krsta – profesor dr N. V. Krajinski (sa vršenjem funkcije rukovodioca ruskih nastavno-naučnih ustanova), administrativno odeljenje – senator S. N. Smirnov, „evidenciju”,⁶⁰ registraciju i štampu – A. V. Lanin. Bilo je reči i o pripremi zvaničnog spiska ruskih kolonija u Srbiji sa obaveznim potvrđivanjem ovlašćenja kolonija koje izdaje general Skorodumov. Na temelju bivšeg Ruskog naučnog instituta bilo je planirano osnivanje Više naučno-nastavne školske ustanove, sa naučnim i nastavnim odsecima, sa uključivanjem svih vojnih i nastavnih snaga pod vođstvom profesora N. V. Krajinskog. Rusko-srpska gimnazija u zidinama Ruskog doma je nastavila da radi i delovala neprekidno do dolaska sovjetskih trupa 1944. godine. U leto 1941. godine bila je otvorena i dobrotvorna menza za najsiromašnije ruske izbeglice.

U istom naređenju Skorodumov je saopštio ruskoj javnosti da su sve ruske organizacije i društva koja su dotle postojala zatvorena prema nemačkoj naredbi i da moraju da predaju sva svoja sredstva i dokumentaciju na čuvanje u

⁵⁸ В. К. Штрик-Штрикфельдт, *n. d.*, str. 175.

⁵⁹ IAB, UGB SP II, br. 44/41.

⁶⁰ Tako je u tekstu. Tekst je inače pun srbizama i predstavlja filološki zanimljiv obrazac prodiranja srpskog jezika u ruski jezik izbeglica u Srbiji.

finansijsko odeljenje Biroa. Po dobijanju dozvole od načelnika Biroa, neke organizacije bi mogle da nastave sa radom. Isto se odnosilo i na rusku regularnu i neregularnu štampu, s tim da je ovde bila potrebna i dozvola od nemačkih vlasti, prema opštoj nemačkoj naredbi koja je uređivala rad štampe u Srbiji. Bitno je bilo i to da su bile zabranjene direktne molbe pojedinačnih ruskih emigranata, grupa emigranata ili čak izbegličkih organizacija na ime nemačkih ili srpskih organa, jer bi se svi kontakti morali održavati samo preko Biroa.

Osim suvih rečenica ovog naređenja, u želji da prikaže emigrantima realan značaj novonastalih promena, već 16. juna general Skorodumov pismeno se obratio izbeglicama tekstom proglasa koji se pojavio na zidovima Ruskog doma. U proglasu Skorodumov je još jednom podsetio emigrante na težak položaj u kome su se našli zbog „teške katastrofe, koju je doživeo bratski... po krvi narod koji je pružio sklonište” ruskim izbeglicama, spomenuo i prisutne u poslednje vreme „nezaslužene progone i uvrede”, izazvane po njegovom mišljenju propagandom Engleske i komunističke Internacionale. Skorodumov je uporedio ove događaje sa onima iz 1917. godine, „kada su isti agenti uništili i našu Domovinu. Takođe su se skrivali iza imena Cara, izdajom odozgo, i glupošću odozdo su razorili našu Domovinu”. Čak i više, on je izrazio sigurnost da će, bez obzira na privremeno nerazumevanje srpskog naroda „proći neko vreme i prevareni srpski narod će shvatiti” Ruse koji su, polazeći „od prethodnog iskustva Rusije, predviđali tok događaja i hteli su... da spasu... od katastrofe” srpski narod.

Dalje je Skorodumov pozvao sve, uz „razumljiv u vojno vreme” oprez u svim svojim postupcima, da se pobrinu o unutrašnjoj organizaciji izbegličkog života. Predložio je sledeće pravce aktivnosti ruske emigracije:

1) podignuti moralni nivo emigraciji, aktivirati ulogu sveštenstva u savremenom životu, smanjiti taksu za crkvene obrede;

2) ujediniti sve vojne organizacije u jedno odeljenje, izbrisati podelu bivših ruskih vojnika na elitne i drugorazredne;

3) prebaciti školstvo u nacionalni tok i zavesti u svim ruskim nastavnim ustanovama obaveznu nastavu zanata, i u muškim i u ženskim školama da bi se obezbedili uslovi za stvaranje zdrave porodice – temelja zdrave nacionalne države;

4) finansijski položaj ruske emigracije bi trebalo da se bazira ne na stranim donacijama nego na razvoju sposobnih za konkurenciju i život ruskih privatnih firmi, koje bi mogle da postanu izvor prihoda ne samo za svoje osnivače nego i za nezaposlene i za pružanje pomoći deci i starijim osobama;

5) dobrotvorna društva bi trebalo da budu ujedinjena, uzeta pod striktnu kontrolu, a zaposleni u tim ustanovama ne bi smeli da se izdržavaju iz prikupljenih sredstava;

6) da se zaborave sve političke i ostale razmirice, i da se svi ujedine oko Biroa za zaštitu interesa ruske emigracije.

Na kraju general Skorodumov je pozvao emigrante da se klone „šaptača” koji šire smutnju i plaćenih agenata koji pripremaju provokacije. U ime Biroa on je obećao da će striktno kažnjavati, bez obzira na uzrast, nastavni nivo i položaj, svakog ko bude zapažen u prekomernom korišćenju alkohola; svakog ko pravi kavgu na javnom mestu; svakog ko se bavi prosjačenjem; svaku rusku ženu koja bude opažena u nepristojnom ponašanju, načinu oblačenja ili javnom bavljenju prostitucijom. Ovo kažnjavanje trebalo je da izgleda kao preporuka Biroa upućena lokalnim vlastima da se okrivljeni pošalje na prinudni rad u neki od manastira bez prava povratka. Na taj način Mihail Skorodumov se nadao da odbrani čast i ugled „nacionalne zagranične Rusije”. Indikativno je da je u istom proglasu Skorodumov kritički obradio terminologiju koja je precizirala status Rusa u Srbiji. On je izjavio da više niko ne sme da ih nazove „izbeglicama”, jer su oni „emigranti”.⁶¹

Posle nemačkog napada na Sovjetski Savez ruska emigracija je pojačala svoju delatnost. U to vreme se pojavio jedan zanimljiv dokumenat – proglas upućen „ruskom narodu i čitavoj emigraciji”, koji su potpisali ruski novinari u Srbiji, predstavnici desničarskih političkih grupa: A. V. Lanin, V. M. Pronin, E. Messner, M. Solamahin, V. K. Gordovski, N. Talberg, N. P. Rklicki, E. Šelj, D. Persijanov, N. Čuhnov, VI. Grinenko. U svom proglasu oni su tvrdili da je „22-og juna... otkucalo vreme, koje su od 1917. godine očekivali svi nacionalno-orijentisani ruski ljudi..., odlučujući boj novog svetskog poretka... protiv komunističke sovjetske vlasti”. Autori proglasa su dalje naivno izjavljivali da su „nemačke oružane snage... proglasile nemilosrdni rat ne Ruskom narodu i ne Rusiji, već... komunističkom internacionalu... Pobeda nad... komunistima... mora da donese Ruskom narodu oslobođenje i spasenje, pravu slobodu, mir, red, pravdu i nacionalnu Rusku vladu, vladu Rusa, a ne internacionala, koja će da preporodi Rusiju i spoji u jednom prijateljskom radu sve... Ruse... daće zemlju ... seljacima i kozacima, obezbediće radnika i njegovu porodicu, odbraniće privatnu svojinu i vratiće vojsci... rusko ime i staru slavu”. Samu rusku emigraciju oni su pozvali da bude „spremna za brzi povratak na rodnu grudu da... učestvuju u izgradnji ruske budućnosti u savezu dve velike Carevine: Ruske i Nemačke”.⁶² Zanimljivo je uporediti ovu izjavu sa javnim nastupom šefa

⁶¹ IAB, Žika Jovanović, br. 115 („Proglasi i objave 1941–1945” – deo bogate zbirke periodike koju je skupio Žika Jovanović za muzej štampe koji nikad nije bio otvoren), bez broja.

⁶² IAB, Žika Jovanović, br. 115, bez broja.

nemačke policije, ministra unutrašnjih poslova i vode SS-a Hajnriha Himlera u Poznanju 4. oktobra 1943, koja je bila snimljena na traku i korišćena u Nirnberškom procesu kao dokaz broj №1919-PS, SAD – 170. U ovom govoru, osim priznanja činjenice brutalnog uništavanja Jevreja, Himler je pokazao i svoj odnos prema slovenskim narodima: „...kako žive Rusi, kako žive Česi apsolutno mi je svejedno. Sve što je dobro kod drugih nacija koji pripada dobroj krvi poput naše, mi ćemo oduzeti, ako bude trebalo uzimaćemo i njihovu decu i vaspitavaćemo ju kod nas. Pitanje o tome žive li ove nacije u blagostanju ili u uslovima gladovanja, zanima me utoliko ukoliko nam je potreban ropски rad za našu kulturu, a u ostalom on ne predstavlja za mene nikakav interes. Mene ne zanima da li će da pogine deset hiljada ruskih žena za vreme kopanja antitenkovskih rovova. Za mene je bitno samo jedno – kada će ovaj rov biti gotov za Nemačku...”⁶³

Ipak u to doba nacisti su vešto sakrivali svoje antislovensko raspoloženje i isticali su svoj antikomunizam. Zato su desničarski raspoloženi ruski emigranti težili da formiraju vojnu jedinicu od ruskih izbeglica za učešće u borbi protiv boljševika. Ova ideja se verovatno pojavila još krajem juna (odmah nakon napada Nemačke na SSSR), jer već u julu Mihail Skorodumov je započeo pregovore sa saradnikom SS jedinica u Zagrebu grofom Fon Hajdek-Korvinom o mogućnosti skupljanja na području NDH i prebacivanja na područje Srbije ruskih emigranata koji su izjavili spremnost da se uključe u ovakvu jedinicu. Hajdek-Korvin čak je formirao grupu od 200 ruskih emigranata, koji su bili spremni za prebacivanje u Beograd. Ipak nemački šefovi su sa oprezom dočekali ovu informaciju i za svaki slučaj su uhapsili Hajdek-Korvina za nepotrebnu inicijativu.⁶⁴

U međuvremenu događaji su se odvijali munjevitom brzinom. Uzajamnog razumevanja između ruskih izbeglica i srpskog stanovništva bilo je sve manje. „Baćuška Staljin” i „Crvena Armija” izazivali su dijametralno suprotne reakcije kod većine srpskog stanovništva i doslednih antikomunista iz redova ruske emigracije koji su se dobro sećali šta to znači crveni teror. Ruski „beli” emigranti su doživljavani kao krvni neprijatelji „baćuške Staljina”, i zato je po Srbiji prošao talas ubijanja ruskih emigranata, da ne pominjemo obične svađe i prebijanja na ulicama. Ubiti naoružanog nemačkog vojnika iza čijih leđa je stajala sva snaga okupatora, ili čak i običnog saradnika policije, koji je imao više kolega i rođaka spremnih na osvetu, bilo je mnogo teže nego zaklati usamljenu rusku porodicu koja se izbegličkim usudom našla u nekoj balkanskoj nedodžiji. U svom posleratnom članku M. Skorodumov piše da je do kraja leta „od ruku srpskih ko-

⁶³ *Нюрнберский процесс. Сборник материалов*, I, Москва, 1954, стр. 788.

⁶⁴ IAB, BdS, br. H91. 4.

munista poginulo oko trista ljudi”.⁶⁵ Nema mogućnosti da se proverí preciznost ovog broja, iako je niz ubistava, prebijanja i pljački ruskih emigranata stvarno zabeležio SD, s tim da se mora dodati da je SD obraćao pažnju na napad na nekog ruskog emigranta samo ako su se taj izbeglica ili članovi njegove porodice nalazili na službi u nemačkim ustanovama. U suprotnom slučaju lokalne policijske vlasti su odbijale da započnu postupak i prebacivale su sve u domen kriminalnih ispada, jer su izbegavale da skreću na sebe pažnju Gestapoa ili srpske Specijalne policije. Kao primer možemo da navedemo tragični događaj koji je opisala Nina Belavina, kći sveštenika oca Sergija (Belavina). Nina je studirala pravo u Beogradu i došla je kod svog oca u selo kod Požarevca. Otac Sergije je imao četrdeset devet godina, i već osamnaest godina je radio kao sveštenik u različitim srpskim seoskim parohijama.

U devet uveče u opštinu su upala tri naoružana čoveka i naterala su opštinskog blagajnika da ih odvede do stana oca Sergija. Pod pretnjom pušaka uperenih u njega, blagajnik je uzviknuo: „Oče Sergiju!” „Ko je?” – odgovorio je miran glas. „Ja, Bora.” – nastavi uplašeni blagajnik. „Ulazi, vrata su otvorena” – pozva sveštenik. Dvoje od napadača su ušli u kuću i ostajali tamo jedan sat... Nakon toga su izašli i terali udarcima kundaka sveštenika da ide ispred njih. Jedan je nosio veliki zavežljaj sa stvarima umotanim u čaršav... U sokaku sveštenik je pokušao da pobegne, ali ga je uhvatio treći napadač, koji ga je žestoko pretukao kundakom... Uskoro su seljaci koji su se okupili pored kuće nesrećnog sveštenika čuli pucanj i nakon određenog vremena došli su na mesto tragedije... Na lešu su bile pronađene: prostrelna rana, vrat je bio presečen na dubinu 5–6 cm, nekoliko dubokih ubodnih rana nanesenih nožem u predelu grudi... Oca Sergija su sahranili... bez sveštenika, jer je on bio jedini sveštenik u okolini.⁶⁶

Situacija se toliko pogoršala da su se „kozaci koji su živeli u Šapcu, nakon što je pet kozaka sa porodicama bilo preklano od strane komunista, prihvatili oružja, formirali dve kozačke satnje i pod komandom kozačkog satnika Ikonikova zajedno sa nemačkim jedinicama branili od napada komunista”.⁶⁷ Pod uticajem ovog spleta okolnosti M. Skorodumov je odlučio, uz saglasnost načelnika Štaba vojnog zapovednika u Srbiji pukovnika Keviša, da organizuje Ruski korpus, koji bi „posle likvidacije komunizma u Srbiji” morao da bude prebačen na Istočni front, i 12. septembra 1941. Skorodumov je proglasio mobilizaciju svih vojnih obveznika od osamnaest do pedeset pet godina.⁶⁸

⁶⁵ *Русский Корпус на Балканах во время II Великой войны 1941–45 гг.*, С.-Петербург, 1999, стр. 44.

⁶⁶ IAB, BdS, br. B922. 1-2.

⁶⁷ *Русский Корпус...*, стр. 45. Pavle Ikonikov, koji je okupio odred od 124 kozaka koji je funkcionisao do 12. 10. 1941, bio je opisan i u arhivskim dokumentima. IAB, BdS, br. I-122; IAB, UGB SP, br. IV 269/25.

⁶⁸ *Русский Корпус...*, стр. 45.

Ova brzina i inicijativa je uplašila Nemce, Skorodumov i ljudi koji su se okupili oko njega ponašali su se suviše nezavisno. Već 14. septembra bio je zabranjen beogradski *Ruski bilten*, organ ruske emigracije u Srbiji, a odgovorni izdavač Lanin je bio uhapšen.⁶⁹ Sam general Skorodumov i šefovi odeljenja koje je on postavio bili su zbačeni sa svojih položaja. Na njihovo mesto su bili postavljeni lojalni Rusi očiglednog nemačkog porekla – general Vladimir V. Krejter bio je postavljen za načelnika Biroa, a Boris A. Štejfon – za načelnika Ruskog korpusa. Skorodumov je takođe bio uhapšen. Prema uspomenamama njegovih savremenika, javno je izjavio da se povlači sa političke i društvene pozornice pa će se u Ruski korpus vratiti kao redov tek kada sovjetski boljševici dođu u Srbiju i oteraju odatle Nemce. U septembru 1941. godine ova izjava izgledala je smešno, ali je Mihail Skorodumov održao svoju reč. Nakon puštanja iz zatvora sve do 1944. on se izdržavao zanatlijskim radom jer je bio vrstan obućar. Tek kad je dolazak sovjetskih trupa u Srbiju postao neminovan, general Skorodumov se ponovo vratio u korpus kao redov i zajedno sa jedinicama tog korpusa zauvek napustio Srbiju. Delatnost korpusa izlazi iz hronoloških okvira ovog članka i zato ćemo samo da konstatujemo da je krajem 1941. godine, kada se uglavnom formira veći deo korpusa, on bio podeljen na više jedinica koje su vršile stražarske zadatke pod nemačkom komandom na rudnicima, železnicama i bitnim saobraćajnim čvorovima. Korpus je formiran kao dobrovoljačka jedinica, iako je bilo pretnji i prikrivenih ucena za one koji su odbijali da se pridruže korpusu. Vremenom značajan broj muškaraca izbeglica je ušao u sastav ovih jedinica, što je kasnije ubitačno delovalo na demografsku strukturu ruske emigracije u Srbiji. Ovaj odlazak u jedinicu u službi nemačkih oružanih snaga je dodatno pogoršao odnos srpskog stanovništva prema ruskim izbeglicama. Desilo se nekoliko slučajeva ubistva sa leđa, u kasnim večernjim satima, za vreme dolaska vojnika na odsustvo.⁷⁰ Ova pojava, kao i naređenje srpske vlade od 1942.⁷¹ o otpuštanju iz državne službe svih Rusa bez obzira na njihovo državljanstvo (odnosno čak i onih koji su imali jugoslovensko državljanstvo) postavilo je Ruse u Srbiji u neizdržljive uslove. Mnogi su pokušavali da pronađu novo zaposlenje na području Nemačke ili protektorata (u Nemačkoj, Austriji ili Češkoj) i napuštali Srbiju. Tragovi ovog migracionog talasa su sačuvani u

⁶⁹ *Новое Време*, 15. IX, Beograd, 1941, str. 2.

⁷⁰ Д. Ђирич, Б. Станић, *Каталог збирке политичког плаката Музеја града Београда 1941–2000*, Београд, 2005, плакат бр. 099.

⁷¹ Na primer: „Rešenjem Gospodina Ministra unutrašnjih poslova III. br. 285 od 18. maja 1942. godine, otpušten sam iz državne službe na osnovu § 104, t. 16 Zakona o činovnicima, kao Rus...” UGB SP, AO/PO, 15/5.

arhivama Gestapoa, jer svako ko je hteo da dobrovoljno traži radno mesto u Nemačkoj morao je da dobije uverenje od Gestapoa o političkoj pouzdanosti.⁷²

Na kraju mora da se konstatuje i ta činjenica da nisu svi ruski emigranti dočekali nemačku okupaciju sa entuzijazmom. Nemci su odmah po dolasku u Srbiju počeli da traže svoje neistomišljenike, između ostalih i među ruskim izbeglicama. U ovom poslu oni su imali oslonac na mrežu svojih pomagača iz redova ruskih izbeglica. U grupi ovih pomagača Gestapoa su se izdvajali ljudi sa različitim motivima: odani entuzijasti koji su radili zbog ideoloških motiva i slali u Gestapo svoje izveštaje pisane na desetinama stranica, bilo je i otpisanih prevaranata spremnih na sve zbog para, a bilo je i običnih policajaca koji su radili u srpskoj policiji još pre 1941. godine i kao nasleđe, sa nameštajem i liscicama, prešli su u vlasništvo nemačkih okupatora.⁷³

Pre svega stradale su izbeglice iz Rusije jevrejskog porekla (zajedno sa ostalim srpskim Jevrejima). Već 16. aprila 1941. godine u Beogradu su se pojavili proglassi koji su, pod pretnjom smrtnom kaznom naređivali svim licima jevrejskog porekla da se okupe 19. aprila ispred zgrade gradske policije. Patnje i smrt u Banjičkom logoru su bile usud većine ovih ljudi. Kasnije je Gestapo tražio skrivene Jevreje u redovima ruske emigracije.⁷⁴ Sudbina onih za koje se sumnjalo da su jevrejskog porekla bila je različita. Imućniji su mogli da se spasu. Na primer G. I. Flekser se bavio otkupom zlata i nakita, a bio je i vlasnik zlatarske radnje, za čije otvaranje mu je novac posudila sredinom dvadesetih godina lokalna jevrejska zajednica. Iako je situacija izgledala fatalno, u njegovom dosijeu se prvo pojavilo svedočanstvo o tome da on pati od više teških i neizlečivih bolesti, a nakon toga još i potvrda Biroa ruske emigracije o njegovom apsolutno „arijevskom” poreklu. Na kraju, on je izvadio i potvrdu o tome da je zapravo državljanin neutralne države (Švedske), što je zapravo fasciniralo saradnike beogradskog Gestapoa, koji nisu mogli da shvate na koji način je Flekser mogao toliko brzo i bez napuštanja Beograda da postane srećni vlasnik švedskog pasoša.⁷⁵ Nažalost, ovakve finansijske mogućnosti su bile izuzetak u redovima ruske emigracije jevrejskog porekla. Bliže je tragičnom pravilu sudbina Samuila J. Rovinskog, koji je radio kao lekar u Lazarevcu. On je bio oženjen medicinskom sestrom Srpkinjom, koja je radila zajedno sa njim i potpuno se integrisao u lokalni život. Rovinski je imao zasluženi ugled, ne samo kao školovani stručnjak (završio je Carski univerzitet u Harkovu), nego i kao

⁷² IAB, BdS, br. G-151, G-144, G-110, E-9, E-4, D-611, D-46, C-24, B-365, B-208, B-169, B-1087, B-73, B-28. Na primer na rad u Nemačku je otišla kći dr N. V. Krajinskog, a sa njom je otputovao i sam stari profesor.

⁷³ IAB, BdS, br. A-074, B-1318, B-336, B-508, B-635, C-86, C-123, D-111, G-166, H-83, J-45, J-163.

⁷⁴ IAB, BdS, br. B-153, B-431, F-178, J-179.

⁷⁵ IAB, BdS, br. F-178.

dobar čovek koji je bio spreman da leči siromašne pacijente besplatno. Posle njegovog hapšenja više od stotinu Srba, njegovih poznanika, prijatelja, komšija i pacijenta, potpisalo je molbu na ime ministra unutrašnjih poslova Srbije da se predsednik Vlade Milan Nedić lično obrati Gestapou povodom oslobađanja dr Rovinskog. Rovinski je bio pušten na slobodu, ali Nemci su se uskoro predomislili i odlučili ponovo da ga uhapsu. Kada je Rovinski probao da pobjegne, ljudi koji su potpisali molbu za njegovo oslobodjenje su bili uzeti za taoce. Nesrećni doktor se oprostio od svoje dece i porodice i obesio se na pragu vlastite kuće.⁷⁶

Nacističko „pravosuđe” se odmah pobrinulo i o sudbini masona⁷⁷ u Srbiji, među kojima je bilo i nekoliko predstavnika ruske emigracije. Gestapo je hapsio svakog izbeglicu koji je bio blizak reviziji svojih pogleda na sovjetsku državu i osećao simpatiju prema SSSR-u kao Rusiji u komunističkom amalgamu.⁷⁸ Čak i one koji su bar jednom u životu došli u ambasadu SSSR-a (na primer lica koja su tražila adrese svojih rođaka u SSSR-u, koji su se interesovali za tehničku ili prirodnjačku literaturu ili koji su hteli da saznaju kako izgleda život u sovjetskoj državi) obično je hapsio i proveravao Gestapo.⁷⁹ Nakon detaljne provere, koja je bila praćena fizičkim pritiskom na uhapšene, ove slučajne nesrećnike su puštali na slobodu posle potpisivanja pismene obaveze da nikom ne pričaju o hapšenju ni o potpisivanju ove obaveze osim bračnom drugu (ako je takav postojao), s tim da je ovaj poslednji takođe morao dao potpiše obavezu o čuvanju tajne.⁸⁰

Nakon dolaska Nemaca svaki otvoreni razgovor, čak i sa najprisnijim drugarima je mogao da postane razlog hapšenja i smeštanja u logor.⁸¹ U privatnim razgovorima neki „slobodoumni” emigranti su pali u zabludu koja je bila potpuno suprotna onoj koja je zanosila ekstremno desničarske vođe emigracije. Ovi „slobodoumni” su smatrali „...da u Rusiji više nema komunizma, tamo žive Sloveni patriote, koji se bore za slovensku ideju i jedinstvo svih Slovena.”⁸² Sumnju Gestapoa su mogli da izazovu čak i bezazleni redovni sastanci istih ljudi, koji su se okupljali samo da popiju nešto vina i da odigraju partiju karata.⁸³ Umorni od svakodnevnih najneverovatnijih glasila i u želji da

⁷⁶ О. Марковић, „Доктор Сима Ровински”, *Мали човек и велика историја*, (ур. Г. Милорадовић), Ваљево, 2002, стр. 7–14; IAB, Ванjiчки logor, 6286 (IV).

⁷⁷ IAB, BdS, br. C-128, C-135, D-44, J-179, ST-131.

⁷⁸ IAB, BdS, br. A-56, A-116, C-70, C-75, C-76, D-90, D-184, D-195, G-318, I-5, I-51, J-13, J-810.

⁷⁹ IAB, BdS, br. A-15, A-23, B-217, D-212, D-250, O-21.

⁸⁰ IAB, BdS, br. B-361, 26.

⁸¹ IAB, BdS, br. I-50.

⁸² IAB, BdS, br. B-579. 2.

⁸³ IAB, BdS, br. C-191.

dobiju bar donekle objektivnu informaciju, ruski emigranti su pokušavali da uporede bravurnu nemačku propagandu sa radio-emisijama iz Moskve i Londona. Kao odgovor na ove pokušaje, koji su bili tipični i za ostalo stanovništvo Srbije, pojavilo se naređenje nemačke komande u Srbiji od 27. maja 1941. godine o zabrani slušanja svih radio-stanica osim nemačkih, pod pretnjom zatvorske kazne ili čak i streljanja, s tim da je odgovornost za izvršenje ove naredbe bila kasnije prebačena na srpsku Specijalnu policiju i Gestapo.⁸⁴ Ipak neke ruske izbeglice su organizovale čak i grupno slušanje zabranjenih radio-emisija ili su prenosile njihov sadržaj komšijama ili kolegama na radnom mestu.⁸⁵

Bez obzira na sav ovaj pritisak, samo malobrojni ruski emigranti su imali želju da se bore protiv Nemaca sa oružjem u rukama (ili čak i bez njega). Iako se stvaranje ilegalnog Saveza sovjetskih patriota odnosilo na sredinu 1941. godine, njegova delatnost, kao i broj članova je bio minimalan, a do 1944. godine u materijalima Gestapoa nema nijednog svedočanstva o zapaženoj aktivnosti ove organizacije, iako se nekoliko puta pojavljuju imena vođa te organizacije Fjodora Vistoropskog, Vladimira Lebedeva, Iljije Odiselidze.⁸⁶ Ovi pojedinci su mogli pre da izraze svoje vlastite poglede nego li da promene sliku grupnog ponašanja ruskih izbeglica. Čutljiva većina ruskih emigranata u Srbiji je bila ravnodušno negativno orijentisana prema pokretu otpora, o čemu indirektno svedoči i značajan odziv dobrovoljaca u Ruski odbrambeni korpus, koji nije umrljao ruke krvlju kaznenih ekspedicija ili zločinima protiv građanskih lica, ali je ipak aktivno (i do dolaska sovjetskih trupa uspešno) učestvovao u građanskom ratu koji je bujao na prostorima Jugoslavije 1941–1945. godine.

Verovatno da je ova čvrsta antikomunistička pozicija značajnog dela ruskih emigranata, kao i njihova nada za povratak u domovinu kao pozadina nemačkih trupa i bila taj kobni razlog koji je izazvao nestanak ruske emigracije u Srbiji i Jugoslaviji. Manijakalna mržnja A. Hitlera i njegovih pristalica protiv svih Slovena, a pogotovo Rusa, kao i niz zločina koje su nacisti napravili protiv čovečanstva, a naročito politika genocida srpskog i ruskog naroda postavili su veliki deo ruskih izbeglica u Srbiji u bezizlaznu situaciju.

⁸⁴ IAB, UGB SP IV, br. 38/05. 266.

⁸⁵ IAB, BdS, br. A-50, B-112, H-222, I-54, J-235.

⁸⁶ M. Obradović, „Dve krajnosti u političkoj delatnosti ruskih izbeglica u Srbiji (1941–1945)”, *Tokovi istorije*, 1–2/1997, Beograd, 1997, str. 148.

Summary

Special Foreign Intelligences and the Life of Russian Immigrants in Serbia in 1941.

Immediately after the April War, most of Russian immigrants residing in Yugoslavia demonstrated to the Government of Yugoslavia, through their representatives metropolitan Anastasije and V. Strandtman, their loyalty and readiness to pay their patriotic debt to Yugoslavia. A number of immigrants had been killed during bombings due to the fact that they mainly lived in urban areas. However, considerable part of Russian immigration in Yugoslavia felt resentment towards their former allies from the First World War: the United Kingdom and France. In early 1941 the status of Russian immigrants was already severe enough due to an agreement made between official Belgrade and Moscow.

Some Russian immigrants were recruited by the GPU, French and American Intelligence, and particularly by the British Intelligence and German intelligences.

After German occupation, an organisation of Russian refugees was set up, according to Gestapo instructions. It was under the leadership of M. F. Skorodumov, and later on it was led by general V. V. Kreiter. The thirst for combat at Eastern front and numerous attacks to Russian refugees made them to form special military formation – Russian Corpus. This decision had extremely negative consequences for immigrants since German politics was not solely anticommunist, but above all antislavic, antiserbian and antirusian. A large number of Russian immigrants – Nazi regime enemies, was killed in the persecutions initiated by the Gestapo and special police leading to disappearance of Russian immigrants from the territory of Serbia during the war and first postwar years.